

ФОРМАТ «РАМШТАЙН» ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ КОАЛІЦІЇ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

THE “RAMSTEIN” FORMAT AS A BASIS FOR THE FORMATION OF A EURO-ATLANTIC COALITION TO SUPPORT UKRAINE IN COUNTERING RUSSIAN AGGRESSION

Бузаров А.І.,

кандидат філософських наук,
докторант

*Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України,
дослідник кафедри державного управління і політичних наук
Клайпедського університету (Литва)*

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. стало справжнім викликом для всього цивілізованого світу. Агресія росії є також прямою загрозою і для західних країн. Проблема війни та питання її вирішення представляє особливий інтерес для науковців багатьох країн. У дослідженні автор аналізує Формат «Рамштайн» як основу євроатлантичної коаліції підтримки України у протидії російській агресії. Основа формування євроатлантичної коаліції підтримки України полягає у вивченні мотивації та стратегії поведінки, наприклад, партнерів України за цим форматом, а також представляє особливий інтерес і може бути проаналізована крізь призму однієї з провідних тенденцій у світовій політиці та з урахуванням деяких теоретичних положень неолібералізму в міжнародних відносинах – теорії комплексної взаємозалежності. Автором позначено основні ідеї теорії комплексної взаємозалежності міжнародних відносин. З'ясовано, що множинні канали з'єднують товариства, включаючи неформальні зв'язки між урядовими елітами, а також формальні зовнішньополітичні угоди; військова безпека не є пріоритетною; але водночас військова сила може бути дуже важливою для політичних та військових відносин альянсу з протилежним блоком. **Мета** дослідження – проаналізувати і виявити внутрішні закономірності та етапи формування євроатлантичної коаліції допомоги опору України російській агресії. Автором статті розглянуто термін «коаліція» чи «коаліції» у межах формату «Рамштайн» та з'ясовано, що є широке розуміння цього поняття, враховуючи будь-яке взаємовигідне об'єднання для спільного гарантування безпеки. Отже, можна стверджувати, що «Рамштайн» є базою для формування нової конфігурації міжнародної безпеки, де Україна гратиме одну з провідних ролей.

Ключові слова: гарантування безпеки, коаліція, міжнародна безпека, опір України, російсько-українська війна, формат «Рамштайн».

Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, has become a real challenge for the entire civilized world. Russia's aggression is also a direct threat to Western countries. The problem of war and its solution excites scholars in many countries. In this study, the author analyzes the Ramstein Format as the basis of the Euro-Atlantic coalition to support Ukraine in countering Russian aggression. The basis for the formation of a Euro-Atlantic coalition to support Ukraine lies in the study of the motivation and strategy of behavior, for example, of Ukraine's partners in this format, and is of particular interest and can be analyzed through the prism of one of the leading trends in world politics and taking into account some theoretical provisions of neoliberalism in international relations – the theory of complex interdependence. The author outlines the main ideas of the theory of complex interdependence of international relations. It is found that multiple channels connect societies, including informal ties between government elites, as well as formal foreign policy agreements; military security is not a priority, but at the same time, military force can be significant for the political and military relations of an alliance with the opposite bloc. The study aims to analyze and identify the internal patterns and stages of forming the Euro-Atlantic coalition to help Ukraine's resistance to Russian aggression. The article's author examines the term “coalition” or “coalitions” within the Ramstein format and finds a broad understanding of this concept, considering any mutually beneficial association for joint security. Thus, it can be argued that Ramstein is the basis for forming a new configuration of international security, where Ukraine will play a leading role.

Key words: security assurance, coalition, international security, Ukraine's resistance, Russian-Ukrainian war, Ramstein format.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Формат «Рамштайн» як основа формування євроатлантичної коаліції підтримки України полягає у вивченні мотивації та стратегії поведінки, наприклад, партнерів України за форматом «Рамштайн», а також представляє особливий інтерес і може бути проаналізована крізь призму однієї з провідних тенденцій у світовій політиці та з урахуванням деяких теоретичних положень

неолібералізму в міжнародних відносинах – теорії комплексної взаємозалежності.

Для наших західних союзників та взагалі для всього ліберального світу російсько-українська війна та особливо повномасштабне вторгнення РФ до України у лютому 2022 р. стали справжнім викликом. Відомий кембриджський професор, директор «Центру Геополітики» Брендан Сіммс навів таке історичне порівняння в контек-

сті російської агресії: «Сьогодні переважна більшість людей погоджується з тим, що це дуже явний випадок зовнішньої агресії, яка викликана неспровокованою атакою російської федерації на суверенну незалежну державу. Тому ми інстинктивно думаємо про Адольфа Гітлера та його плани з розбудови Європи» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здатність держави як суб'єкта міжнародних відносин в умовах війни створити необхідну конфігурацію зовнішньополітичного співробітництва та вибудувати правильні союзницькі відносини, багато в чому може забезпечити кінцеву перемогу у війні та стати фактором стримування потенційних країн-агресорів від подальших войовничих дій. «Правило ведення війни, – як вчив давньокитайський стратег Сунь Цзи, – полягає в тому, щоб не покладатися на те, що противник не прийде, а покладатися на те, з чим я можу його зустріти; не покладатися на те, що він не нападе, а покладатися на те, що я зроблю напад на себе неможливим для нього».

Теоретичні, міжнародні та історичні аспекти поведінки України на міжнародній арені в умовах відображення російської агресії стосувалися таких вчених як О. Рафальський [2], В. Горбулін [3], А. Майборода [4], Г. Перепелиця [5], С. Троян [6], С. Шергін [7], А. Кудряченко [8], П. Гай-Нижник [9], С. Виднянський [10], М. Капітоненко [11], Б. Бернадський [12], Р. Вовк [13], М. Мальський [14], М. Требін [15], А. Литвиненко, А. Богомолів [16].

Мотивація та стратегія поведінки, наприклад, партнерів України за форматом «Рамштайн» представляє особливий інтерес і може бути проаналізована крізь призму однієї з провідних тенденцій у світовій політиці та з урахуванням деяких теоретичних положень неолібералізму в міжнародних відносинах – теорії комплексної взаємозалежності. Авторами цієї теорії є Д. Най і Р. Кеохейн, автори книги «Влада та взаємозалежність» [17]. Для цілей нашого дослідження позначимо ключові ідеї названої теорії.

1. Множинні канали з'єднують товариства, включаючи неформальні зв'язки між урядовими елітами, а також формальні зовнішньополітичні угоди; канали відносин як міждержавні, «трансурядові» та транснаціональні.

2. Порядок денний міждержавних відносин складається з безлічі питань, що не становлять ясної і чіткої ієрархії. Відсутність ієрархії серед питань означає, серед іншого, що військова безпека не обов'язково є пріоритетною.

3. Коли переважає комплексна взаємозалежність, уряди не застосовують військову силу щодо інших урядів в межах регіону або при вирішенні певних питань. Втім, вона може бути використана у відношенні цих урядів з урядами країн, що зна-

ходяться за межами регіону або при вирішенні інших проблем. Військова сила, наприклад, може бути недоречною при розв'язанні розбіжностей з економічних питань серед членів альянсу, але водночас вона може бути дуже важливою для політичних та військових відносин альянсу з протилежним блоком. **Мета дослідження** – виявити внутрішні закономірності та етапи формування євроатлантичної коаліції допомоги опору України російській агресії.

Виклад основного матеріалу. У російсько-українській війні вже сформовано кілька груп держав, зважаючи на їхнє ставлення до цієї війни та ступеня військово-політичної допомоги Україні. Табір росії складають її основні союзники: Іран, Білорусь, Північна Корея при мовчазній підтримці Китаю. Восени 2024 року в бойових діях в Курській області з боку РФ були помічені північнокорейські військовослужбовці.

Табір України складається з більшості демократичного світу та економічно розвинених країн. За підрахунками британського історика Ніла Фергюсона, Україну активно (насамперед у військовому плані) підтримує 39 країн (загалом 15 відсотків світового населення) [18], але загальний ВВП цих країн майже 60 відсотків від загального світового ЗПС, який станом на початок 2022 р. оцінювався в 100 трильйонів доларів, включаючи 25 трильйонів ВВП американської економіки. Без допомоги з боку партнерів Україна навряд чи вистояла б у перші, найскладніші місяці повномасштабної агресії.

Аналізуючи динаміку внутрішньої роботи в рамках «Рамштайну», українські експерти зазначили: «Він завжди складався із двох невід'ємних частин. Перша – це забезпечення наших оперативних-тактичних потреб, тобто того, що нам потрібне на фронті тут і зараз. Друга частина «Рамштайну» (яка завжди була, але, можливо, не така очевидна для нас) присвячена стратегічному переозброєнню Збройних сил України. Навіть на перших зустрічах наші ключові союзники – США та Великобританія – заявили, що стратегічне завдання цієї ініціативи полягає не лише в тому, щоб допомогти Україні відбити атаки російських загарбників, а й у тому, щоб відновити збройні сили: переозброювати їх, інтегрувати основні західні технології та збройові системи в українські стратегічні доктрини. Тобто перебудувати підходи Збройних сил України щодо стратегічного планування операцій та їх практичної реалізації» [19].

Трикутник взаємовідносин Україна-США-НАТО у контексті формату «Рамштайн» також представляє інтерес для аналізу. На останньому 24-му засіданні «Рамштайну», наприклад, як повідомили ЗМІ: «Не відбулося змін, про які раніше говорив генеральний секретар НАТО Столтенберг, а саме те, що НАТО готове взяти на себе коорди-

націю допомоги Україні, і що командування НАТО у Вісбадені виконуватиме ці функції. Сполучені Штати Америки поки що не готові передати ці функції» [20].

Однак деякі українські експерти вважають, що зрештою «Рамштайн» перейде під повний контроль НАТО. «Тобто треба буде створити певні «пункти входу» до Міністерства оборони, до командування, до військового керівництва Збройних сил України, не на рівні учасників «Рамштайну», а вже на рівні контактів із Північноатлантичним альянсом. Це допоможе нам стати ближче до Альянсу і зробити один крок ближче до вступу до НАТО» [19].

Прикладом таких «пунктів входу» може бути створення в рамках «Рамштайну» 8 коаліцій можливостей (напрямів військово-технічного міжнародного співробітництва), про які було офіційно оголошено на початку 2022 р. 2.0». Це означає, що відтепер союзники України будуть надавати свою підтримку переважно не на індивідуальній основі, а в коаліційному форматі і відповідно до потреби» [21].

Як зазначив Міністр оборони України Р. Умеров: «Ми створили у рамках платформи «Рамштайну» вісім коаліцій за потенціалом, до складу яких входять 34 країни-члени Контактної групи з оборони України. Вони підписали Листи про наміри щодо співпраці. Крім того, у деяких коаліціях вже підписано меморандуми, які дозволяють централізовано фінансувати закупівлі» [22].

У ці вісім коаліцій входять: коаліція авіаційних можливостей, коаліція морських можливостей, коаліція інтегрованої ППО та ПРО, ІТ коаліція, коаліція артилерії, коаліція розмінування, коаліція бронетанкової техніки та маневреності, коаліція дронів. Ці напрямки (сектору) співробітництва будуть міцним фундаментом для розвитку Україною власного ВПК. «Країна повинна мати розвинений військово-промисловий комплекс, здатний виробляти зброю, яка відповідає існуючим високим стандартам. Оскільки створювати його потрібно буде заново, то є шанс зробити його здатним випереджати за якістю зброї інші країни. Освоєння Україною суттєвого сектору на ринку зброї може значно збільшити зацікавленість у ній як у перспективному та повноцінному члені євроатлантичної спільноти» [23]. Крім того, співпраця у форматі «Рамштайн» дала змогу розробити та модернізувати різні варіанти механізму контролю міжнародної військової допомоги. Ця сфера має свої особливості здійснення через спеціально уповноважені структури та організації, а також із використанням сучасних цифрових засобів. Наприклад, Україна запровадила програмне забезпечення, яке допомагає здійснювати ефективний моніторинг допомоги (Інформаційні системи «SOTA», «LOGFAS», «KOROVAY») [24, с. 29–36].

«Отже, починаючи з 1-го «Рамштайну», до постачання для задоволення невідкладних потреб пройшов шлях до коаліції «коаліцій», де в рамках Контактної групи на підтримку оборони України вже створено 6 окремих коаліцій у різних напрямках. Така еволюція дала можливість і підстави Міністерству оборони України дійти невтішного висновку [21], що з осені 2023 року робота Контактної групи перейшла на інший рівень – формат Рамштайн–2.0. Тобто, відбувся перехід від задоволення невідкладних потреб та вирішення невідкладних питань до більш систематичної, запланованої та довгострокової роботи» [25].

Водночас, незважаючи на очевидні переваги, які формат «Рамштайн» створив для України, частини поліпшення власної опороздатності та бойових можливостей, а також зміцнив відносини зі стратегічними партнерами в США та НАТО, оборонні потреби та ситуація на полі бою потребують великих військових, політичних та дипломатичних зусиль щодо завдання поразки РФ та звільнення окупованих росіянами територій. Контактна група з оборони України «Рамштайн» принаймні на сьогодні так і не стала класичною військовою коаліцією для України, де кожен учасник має взаємні оборонні зобов'язання перед агресією з боку третіх країн. Йдеться про такі історично відомі приклади коаліцій, як Антигітлерівська коаліція за часів Другої світової війни, багатонаціональна коаліція на чолі зі США проти іракської армії під час війни в Перській затоці 1990–1991 років або військово-втручання сил міжнародної коаліції (переважно країн блоку НАТО) у громадянську війну в Лівії у 2011 р.

Отже, аналізуючи понятійно-категоріальний апарат, який застосовується щодо формату «Рамштайн», а також досліджуючи взаємодію в ньому міжнародних акторів, можна зробити висновок про те, що використання терміна «коаліція» у його класичному розумінні в контексті міжнародної допомоги Україні навряд можливо. Так, наприклад, згідно з дослідженнями західних учених: «Коаліція — це групи двох або більше держав, які уклали угоду про спільне застосування сили проти третьої країни (країн) у міжнародному конфлікті» [26, с. 14]. У нашому ж аналізі терміна «коаліція» чи «коаліції» у межах формату «Рамштайн» йдеться про широке розуміння цього поняття, враховуючи будь-яке взаємовигідне об'єднання для спільного гарантування безпеки.

Слід зазначити, що у наведених вище двох конкретних історичних прикладах відповідні військові операції коаліційних сил були санкціоновані Радою Безпеки ООН. Що ж до України, то у зв'язку з агресією РФ проти неї, Генеральна Асамблея ООН 2 березня 2022 року ухвалила Резолюцію «Агресія проти України». Співавторами цього міжнародного документа виступили

96 країн світу, які вимагали, щоб «Російська Федерація негайно, повністю та беззастережно вивела всі свої збройні сили з території України у її міжнародно визнаних кордонах»; «негайно припинила застосування сили проти України та утримувалася від будь-якої подальшої протиправної загрози силою або її застосування проти будь-якої держави-члена ООН»; а також «негайно та беззастережно скасувала своє рішення щодо статусу окремих районів Донецької та Луганської областей України» [27]. Природно РФ проігнорувала вимогу ООН, а подальші дієвіші механізми проти агресора, які можна було б прийняти на рівні ООН, були заблоковані РФ як постійним членом Ради Безпеки.

На сьогодні доводиться визнати той факт, що не створено будь-якого повноцінного механізму ні на рівні ЄС–НАТО, ні в рамках формату «Рамштайн», ні на основі двосторонніх угод із США або з якоюсь іншою країною (або країнами), який би допоміг завдати поразки РФ, унеможливити повторення російської агресії в майбутньому і закінчити війну на вигідних для України умовах. Російська агресія, що продовжується проти України, збільшення міжнародної напруженості та геополітичне «розбалансування» змушують Україну та її союзників у прискореному режимі шукати варіанти прискореної інтеграції України до геостратегічних моделей євроатлантичної спільноти. «Відсутність чіткої стратегії відносин із союзниками призвела до кризи планування зовнішньої політики та кризи національної безпеки України. Все це разом уможливило гібридну, і, нарешті, повномасштабну війну РФ проти України. Початок повномасштабної російсько-української війни став стимулом для зміни структури кола союзників України» [23, с. 589, с. 626].

Висновки. Проведений вище багатосторонній аналіз (який спирався значною мірою на теорію міжнародних відносин та історико-описовий метод) такого явища у світовій політиці, як «Рамштайн», дає можливість зробити деякі висновки щодо тенденцій його функціонування як основного центру міжнародної військово-технічної допомоги Україні протидії російській агресії.

1. «Рамштайн» став явищем у світовій політиці та є важливою складовою зміцнення обороноздатності та стійкості України у відображенні агресії РФ.

2. «Рамштайн» є «золотою серединою» з точки зору інтересів різних країн, що підтримують Укра-

їну. Незважаючи на історичну та інституційну комплексну взаємопов'язаність США, як світового гегемона, та НАТО, як об'єднання американських союзників, ці два суб'єкти міжнародних відносин вибудовують самостійну лінію підтримки України з урахуванням тих пріоритетів, які стоять у конкретний історичний момент перед ними. При цьому всі країни-члени НАТО систематично беруть участь у засіданнях «Рамштайну», але не всі країни, що входять до цієї групи, є складовою Альянсу. Така інституційна диференціація була впроваджена на початку заснування формату.

3. Загроза прямого ядерного протистояння між РФ і НАТО, швидше за все, була головною причиною створення трьох паралельних геополітичних треків у рамках формату «Рамштайн». Перший трек – поглиблена співпраця України із США. І в цьому контексті українська держава відіграє важливу роль у американській стратегії національної безпеки. Другий трек – Україна та НАТО. Тут Україна зміцнюється як один із центрів сили східного флангу Альянсу. Третій трек, власне, сам формат «Рамштайн», який є глобальною неасоційованою коаліцією всіх основних міжнародних акторів, які підтримують Україну. Таким чином, паралельно існують три горизонтальні лінії (треки) міжнародної протидії РФ: Україна–США (двосторонній формат), Україна–НАТО (багатосторонній формат за участю США), Україна–формат «Рамштайн» (США, НАТО та деякі країни тихоокеанського регіону) Японія, Південна Корея, Австралія та Нова Зеландія).

4. «Рамштайн» є базою для формування нової конфігурації міжнародної безпеки, де Україна гратиме одну з провідних ролей. Цей формат не є коаліцією в класичному розумінні цього терміну, проте вже зараз можна змоделювати можливі сценарії трансформації досвіду комплексної взаємодії в рамках «Рамштайну» у вигідні для України стратегічні спілки з урахуванням поточної ситуації у світовій політиці. Міністерство оборони України створило Офіс підтримки коаліцій для системного управління військовою допомогою. Вже створено 8 профільних коаліцій, таких як: коаліція авіаційних можливостей, коаліція протиповітряної та протиракетної оборони тощо. Серед конкретних типів озброєння, які Україна отримала вперше, можна виділити системи ППО, винищувачі F-16, боєприпаси для ракетних систем та артилерії, бронетехніка, протитанкова зброя та багато іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Is Putin a new Hitler? – interview with Professor Brendan Simms. URL: <https://www.euractiv.pl/section/bezpieczenstwo-i-obrona/interview/brendan-simms-putin-ukraine-war-russia-hitler-invasion-nato-nuclear-europe-poland/>
2. Рафальський О. Загрози Україні в нових геополітичних умовах: ризики та шляхи подолання. Вісник НАН України, 2023. № 8. С. 39.

3. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К. : НІСД. 2017.
4. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2022. 552 с.
5. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування: монографія. Київ : Стилос, 2015. 879 с.
6. Троян С. Українсько-російські відносини: інтеграційний вимір. Україна в сучасній системі дво- і багатосторонніх відносин (1991–2013 рр.): монографія. Київ : [б. в.]. 2014. С. 6–37.
7. Шергін С. О. Геополітичні пріоритети України і Росії в контексті неоевразійської парадигми розвитку. Науковий вісник Дипломатичної академії України, 2012. Вип. 18. С. 287–292.
8. Кудряченко А. Геополітичні дилеми сучасної України. Україна дипломатична. Науковий щорічник, 2006. Вип. 7. С. 508.
9. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. Українознавство, 2022. № 1. С. 51–76.
10. Віднянський С.В. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2022. Вип. 31. С. 10–37.
11. Капітоненко М. Г. Міжнародні конфлікти: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ : Либідь, 2009. 352 с.
12. Бернадський Б. В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ : ДП «Видав. дім «Персонал», 2012. 366 с.
13. Вовк Р. В. Моделювання міжнародних відносин. Київ : Знання, 2012. 246 с.
14. Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин: підручник / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ф-т міжнар. відносин. 4-те вид., перероб. і допов. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка; Київ : Знання, 2011. 407 с.
15. Теорія міжнародних відносин: підручник / [М. П. Требін, Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов та ін.]; за ред. М. П. Требіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2022. 472 с.
16. A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine. URL: <https://niss.gov.ua/oleksandr-bogomolov>
17. Power and interdependence; Authors: Robert Owen Keohane, Joseph S. Nye ; Edition: 4th ed View all formats and editions ; Publisher: Longman, Boston, 2012.
18. Of 8 Billion People, How Many Are on Ukraine's Side? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5BMj8N1phec&t=1049s>
19. Рамштайн” перейде під контроль НАТО: еволюцію формату допомоги Україні проаналізував Жовтенко. URL: <https://dif.org.ua/article/ramshtayn-pereyde-pid-kontrol-nato-evolyutsiyu-formatu-dopomogi-ukraini-proanalizuvav-zhovtenko>
20. Рамштайн-24: Україна перехоплює ініціативу на полі бою, але треба пришвидшити постачання від партнерів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3904115-ramstaj24-ukraina-perehopluje-iniciativu-na-polibou-ale-treba-prisvidsiti-postacanna-vid-partneriv.html>
21. Міноборони посилює свою роль у роботі коаліцій спроможностей на підтримку України. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/04/24/minoboroni-posilyue-svoyu-rol-u-roboti-koaliczij-spromozhnostej/>
22. Коаліції спроможностей: 34 країни ефективно підтримують оборону України. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/09/23/koalicziyi-spromozhnostej-34-krayiny-efektyvno-pidtrymuuyut-oboronu-ukrayiny/>
23. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.
24. Особливості здійснення партнерами контролю за наданням міжнародної військової допомоги / Ю. І. Руснак, Л. І. Приполова, Ю. П. Стужук. / Наука і оборона, 2024. № 2. С. 29–36.
25. Рамштайн: від Контактної групи з питань оборони України до “коаліції коаліцій”. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3818609-ramstaj24-vid-kontaktnoi-grupi-z-pitan-oboroni-ukraini-do-koalicii-koalicij.html>
26. Wolford S. The politics of Military Coalitions. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2015. 246 p. P.14.
27. Генасамблея ООН вимагає від Росії «негайно» вивести свої війська з України. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1419092>